

Праслов'янські діалекти Греції (за даними топонімії)

Олександр Іліаді
(Київ, Україна)

The article is devoted to the description of the characteristic of old-slavonic dialects of Greece.
The research carry out on the base of the slavonic toponyms of this area.

Проблематика дослідження давнього слов'янського пропріального інгредієнту на грецьких теренах не нова в етимологічній науці. У першій половині минулого століття М.Р. Фасмер у ґрунтовній праці „Die Slaven in Griechenland“ здійснив спробу аналізу значного шару топонімічних назв Греції, що мали виразні слов'янські структурні риси. У другій половині ХХ ст. дослідження в цьому напрямку в радянському мовознавстві були відновлені А.О. Білецьким (1980а; 1980б; 1966) і почасти продовжені В.П. Нерознаком (1974). За кордоном цю проблематику розробляли В. Георгієв (1958), Ф. Малінгудіс (Malingoudis 1981; 1983), Г. Делтопулос (Δελτόπουλος 1965; ця праця лишилася для нас недоступною), З. Голомб (Gołab 1989; тут же див. Бібліографію) та деякі інші вчені. Близькій тематиці присвячені дослідження О.М. Селіщева (1978; теж недоступна) та Й. Заїмова (Zaimov 1965; 1980; Заимов 1967).

У працях перелічених дослідників здебільшого йшлося про ономастику Балкан як свідчення *порівняно пізньої хвилі* слов'янського заселення (наприклад, З. Голомб (Gołab 1989: 34) вважав, що здійснена ним фонетична інтерпретація топонімів підтримує думку про те, що перші слов'яни досягли Пелопоннеса у VII-VIII ст.), розчинившись у місцевому етно-культурному середовищі (еллінізувалась). Слов'янські топоніми тут в основному розглядаються як засіб уточнення наших уявлень про фонетичні процеси праслов'янської мови (Gołab 1989) або як ілюстрації особливостей південнослов'янських мов (болгарської, македонської) в найдавніший період їхньої історії, тобто як допоміжний ресурс для реконструкції деяких діалектних рис частини південних слов'ян дописемної доби, пор., наприклад, (Vasmer 1941; Zaimov 1980; Георгиев 1958).

Однак проблема полягає в тому, що в наявних на сьогодні списках слов'янських топонімів Греції достатньо важко (а іноді – фактично неможливо) розмежувати два типи лексем:

- а) реліктові назви, сформовані в мовленні слов'янських переселенців тієї доби, яку умовно визначають як *праслов'янську* (до архаїчних назв логічно відносити й ті, що були перенесені на Балкани з території слов'янської прабатьківщини);
- б) назви, хронологія яких сягає *постпраслов'янського періоду* (ономастика місцевих слов'янських племен доби, наближеної до періоду виникнення найдавніших слов'янських пам'яток, тобто новотвори, сформовані в мовленні *нащадків* слов'янських переселенців). Писемні фіксації в цьому відношенні не можуть бути індикатором давності через те, що завжди випадкові й не відбивають реального віку того чи іншого топоніма (потенційно давня назва могла потрапити в документи досить пізно). Саме тому питання хронологічної диференціації слов'янської топоніміки грецького ареалу постає так гостро.

Надалі нас цікавитиме найбільш архаїчний шар назв, які виникли під час слов'янської колонізації Балкан чи були перенесені сюди з епіцентру слов'янського розселення. Відносно ж пізня топонімія як продукт розвитку слов'янських діалектів деяких грецьких регіонів, котру за рядом показників (лексичних, фонетичних) можна відносити до болгаро-македонської групи (відповідно, датувати періодом існування *самостійних південнослов'янських мов*), добре описана в працях М.Р. Фасмера, В. Георгієва, Й. Заїмова, З. Голомба, тому не бачимо потреби зупинятися на ній детальніше.

З фонетичного боку до (пізньо)праслов'янського шару топонімів Греції, на нашу думку, належать форми, котрі переважно репрезентують такі риси, як: 1) збереження дометатезної стадії, пор. Вѣруос (Епір, Яннина) = *bergь* при Врѣстѣн (Трифолі) ~ *brěstь* 'берест' (Vasmer 1941: 23, 146); 2) наявність носової артикуляції голосних (ѣ, Ѡ), пор. Савдоѡѡѡса (Епір, Яннина) ~ ст.-сл. *сѡдѡѡ* 'суд' при Сѡдѡѡѡ, 1361 р. = ст.-сл. *сѡдѡѡѡ* (Vasmer 1941: 49, 51); 3) консервація сполучення

“губний + j” (тобто стадія, що передувала розвитку епентетичного *-l-*, див. нижче); 4) відсутність результатів йотації зубних (як і комбінацій *stj, zdj*), пор. **Κορύτιανη** (Епір, Яннина) = *Korytiane (Vasmer 1941: 38) і под. Топоніми з проведеною метатезою, втраченим ринезмом, епентетичним *l* після губних, результатом йотації *t, d* зараховуються до групи давніх назв, коли йдеться про місцеву еволюцію реліктових, перенесених сюди з території слов'янської прабатьківщини топонімів. Гарантом їхньої архаїки іноді виступає наявність відповідників у північнослов'янському ареалі.

Із точки зору лексичного складу топонімії до праслов'янських відносимо такі географічні назви: 1) які мають структурно тотожні відповідники в топоніміконі решти слов'янських мов; 2) які утворюють вузькі ізоглоси з топонімами чи лише з апелятивною лексикою північнослов'янського ареалу; 3) які етимологізуються на слов'янському ґрунті, проте не мають відповідників у інших слов'янських зонах ані на топонімному, ані на апелятивному рівнях (йдеться про топонімізацію давно втрачених діалектних апелятивів). Вказану групу топонімів віднесено до архаїчного шару слов'янського топонімікону Греції умовно: назва могла бути перенесена на цю територію й могла утворитись уже в місцевих умовах на основі реліктового апелятива. В будь-якому випадку інтерес становить саме цей реконструйований твірний апелятив як елемент словника давніх слов'ян Греції. Ці групи топонімів становлять предмет окремого дослідження, тому розглядатимуться в спеціальній роботі.

Далі висловлюються міркування з приводу певних фонетичних особливостей, що характеризували *пізньопраслов'янські діалекти* Греції. До концентрації зусиль саме в цьому напрямку спонукає специфіка роботи попередніх дослідників. Справа в тому, що в таких капітальних працях, як дослідження М.Р. Фасмера, В. Георгієва і Ф. Малінгудіса, зрушення у фонетичній структурі слов'янських топонімів як доступний для вивчення прояв еволюції мовлення місцевих слов'ян після їх закріплення на грецькій території спеціально не розглядається. Це цілком зрозуміло, оскільки такі роботи мають інше завдання: основну увагу тут зосереджено, власне, на етимологічному аналізі топонімів, описі їхніх словотвірних характеристик (часто безвідносно до хронології лексем), реєстрі суфіксальних засобів, на питаннях адаптації слов'янських назв у грецькому, албанському, румунському діалектному мовленні та їх нотації засобами грецької графіки. Однак певні кроки в зазначеному напрямку згадані автори зробили в процесі аналізу назв, пор. реконструкцію форм із проведеною метатезою, результатами йотації дентальних, міркування щодо протікання процесу третьої палаталізації, місцевої еволюції псл. *ě* (див.: Vasmer 1941; Георгиев 1958: 338-341). Посилена увага до такого роду фонетичних рис слов'янського топонімікону Греції – необхідна умова для характеристики мовних особливостей слов'ян Греції. Більше того, з нашої точки зору, сукупний аналіз фонетичної структури слов'янських географічних назв цієї території, разом із описом їхнього лексичного складу, достатньою мірою дозволяють схарактеризувати особливості місцевих (*пізньопраслов'янських діалектних угруповань* і визначити їхнє відношення щодо праслов'янських ідіомів інших частин слов'янського ареалу (особливо це стосується назв, що репрезентують діалектну лексику, відсутню в словнику південних слов'ян і наявну в східних і західних). Це вже окрема проблема палеославістики, яка ще, наскільки нам відомо (принаймні, в такому вигляді), поки не формулювалась (зібраний названими авторами матеріал у такому ракурсі не розглядався).

1. У грецькій нотації слов'ян. *ě* чи кореневого **u* (*ü*) (із м'якістю попереднього плавного) як *ι* (іноді *ει, υ*) не обов'язково вбачати графічні огріхи чи неправильне сприйняття автором документа незрозумілої йому слов'янської назви. За цими та деякими іншими формами приховані живі для того часу артикуляційні риси (місцевий рефлекс давнього *ě* як *i*, перехід *ü* > *i*), властиві давнім слов'янським ідіомам Греції. Пор. такі приклади:

а) **Λιβίκιστα** (Епір, Яннина) ~ схв. *Ljubitovica*, пол. *Lubicz* – топоніми (Vasmer 1941: 39), що відтворює псл. **L'ubigost-j-* чи **L'ubogost-j-* як посесивне похідне від антропоніма **L'ubigostь* або **L'ubogostь* (стосовно запису слов'ян. *g* як *κ*, пор. випадки типу **Κλίνιτσα** ~ схв. *Glinica*, ст.-сл. **глина** ‘глина’ і под. (Vasmer 1941: 154)). Обидві репрезентовані лише в чеському (пор. ще чes. топонім *Libohošť*) (ЭССЯ 15: 172, 177) та польському (пор. *Lubogoszcz* – місцева назва) (Miklosich 1927: 159) словниках. Продовжують цей список форми: **Λιτονιαβίστα** (Епір, Яннина) = *Ljtoněžišče ~ *Ljtoněgь – антропонім; **Λιβίτικον** (Епір, Арта) = *Ljubьцьско; **Λιμποχοβίτι** (Епір, Превеза), тобто **Λιμποχοβίτης** – назва особи за місцем проживання, похідна від **Λιμλόχοβον** (Фессалія) (певно, йдеться про форму, аналогічну наступним); **Λιβοβιστόν** (Фессалія, Магнесія) ~ схв. *Ljubovište* – топонім; **Λιμλόχοβα**, **Λιμλόχοβον** поряд із **Λυμλόχοβα** (Лаконія) = слов'ян. *Ljbochovo; **Λιμλίνοβον** (Македонія, Козані) = слов'ян. *Ljubinovo; **Λιμλίστοβον** – можливо, як

*Ljubištъ поряд із формою **Λούμπινστα** (= слов'ян. *Ljubinište) на цій же території; **Λιβοβιστός** (Македонія, Серрес) = *Ljubovišće; **Λιμπάν** (Македонія, Драма) ~ рос. *Любань* (?); **Λιμποτέν** (Македонія, Драма), що порівнюється з макед. *Љуботен*. До цієї ж групи належить і **Κλειτσοβон** (Епір, Арта) = слов'ян. *Ključevon ~ *ključ* 'джерело' (Vasmer 1941: 40, 58, 63, 109, 169, 184, 218, 226). Відновлене на матеріалі слов'янської топонімії Греції *Ljubochovo знаходить підтримку в західнослов'янському ареалі, пор. н.-луж. *Lubochov*, чес. (мор.) *Libochové* – місцеві назви (Miklosich 1927: 159). Щодо форми **Λιμπάν**, яку логічно читати як **L'ubань*, то для неї, крім російської, існує ще чеська топонімна паралель, пор. *Libaň* (Miklosich 1927: 159: серед похідних від особових назв з основою **ЛЮБ-**).

Сюди ж: **Λίμποβες** (віднесене до топонімів із коренем *Ljub-*), **Λιμποβίζια** (кваліфіковане як посесив на *-ja* від антропоніма *Libovidъ* < *Ljubovidъ*); ***Αλιτόμιρα** = *Litomirja < *Litimirъ – особова назва як фонетичний варіант до *Ljutomirъ (пор. серб. *Ljutomir*, пол. *Lutomir*, д.-чес. *Ljutomir*), **Λίντοβα** – посесив від *Ljut(o)* із переходом інлаутного *t* > *d* у грецькому мовленні (Malingoudis: 63, 64). Однак *d* (**ντ**) у цій назві не обов'язково має вторинний характер: нотація **Λίντοβα** потенційно може відображати *Lidova < **L'idova* – топонімізована форма жіночого роду ад'єктива **l'udovъ* (*ъ*) 'народний' (ЭССЯ 15: 194: тільки в західних і східних слов'ян), власне – 'людський' (наприклад, для позначення місця для зібрань). Сюди ж антропонім **Λιτοβόης** = слов'ян. *Lito-voj (Malingoudis: 64: виноска 13) < **L'uto-vojъ* (з другим компонентом *vojъ, пор. пол. *Wojślaw* – топонім та ін. (Miklosich 1927: 139)). Ф. Малінгудіс лише зазначає, що фонетичний варіант *lit-* замість *ljut-* спостерігається й в інших слов'янських іменах Греції (Malingoudis: 64), проте причини такої варіативності він не пояснює.

б) **Πιστιανά**, **Πιστιενά** (при **Πεστιανά**), ***Οπισθιανά** (Епір, Арта) ~ ст.-сл. **пѣсъчанъ** < **пѣсъкъ** 'пісок', чес. *Pišťanu*, пол. *Pieszczana* – топоніми; **Μπιλοκομήτι** (Евританія) ~ слов'ян. *bělъ 'білий' поряд із формами типу **Βέλλον** (Коринт) = слов'ян. *Bělo; **Νηγοσλάβι** (Серрес) = *Něgoslavъ поряд зі спільнокореневими **Νεγοβάνη**, **Νεγοτσάνη** (Македонія, Флорина), що тлумачаться як *Negovan*, *Negočani*; **Δρυμίγλαβα** (Македонія, Салоніки) ~ антропонімом *Drēmiglava, пор. хорв. *Dremiglav* (Vasmer 1941: 60, 83, 124, 194, 204, 272), **Αισοβείκα** (південний захід Пелопоннесу) ~ слов'ян. *lěsov-*, adj. до *lěšъ* 'ліс'; **Ντρινίκου** (Пелопоннес) = *Drěnikъ; **Βρίστοβон** (Епір), тобто *Brestovo > *Bristovo ~ *brěstъ* 'бересть' (Zaimov 1980: 14). Й. Заїмов пояснює форми на зразок **Βρίστοβон** болгарською редуцією *e* > *i* (Zaimov 1980: 14). Дійсно, в деяких випадках слов'янська топонімія Греції дозволяє виділити приклади редуції *e* > *i*, пор., наприклад, **Κριμίνιον** (Македонія, Козані) ~ слов'ян. *kremenъ 'кремень' (Vasmer 1941: 183). Однак так само впевнено можна говорити про відбиття в наведених вище місцевих назвах типу рефлексії, властивого північним слов'янам і західній гілці південних слов'ян. Окрім того, деякі з топонімів локалізуються на території, віддаленій від Болгарії, тому не можуть належати до болгарських діалектів.

Отже, слов'янські наріччя грецького ареалу демонструють неоднорідність вимови (чи реалізації) псл. *ě*: окрім *eā* (чи *e^a*), як у випадках на зразок ***Αρεαχοβίτζαν** (поряд із ***Αραχοβίτσα**) = *Orъховица*, **Βριάζα**, **Μπριάζα** = *Brěza, **Δρυάνιστα** (Катерини) = слов'ян. *Drěnišče (Vasmer 1941: 21, 26, 169, 243) та ін., тут засвідчено ще й *iē* (чи *i^e*).

Зібрані (наскільки це можливо на сьогодні) й систематизовані, такі приклади дозволяють певною мірою схарактеризувати фонетичні тенденції, що діяли в місцевому слов'янському мовленні. Характер цих тенденцій спонукає до висновку про їх близькість до звукових процесів, які протікали в західно- і частково східнослов'янській зонах і сербсько-хорватській мовах (ми не враховуємо аналогічні процеси в ареалах тісної взаємодії різних слов'янських мов, де вони могли виникнути внаслідок впливу одного ідіома на інший, а також болгарські форми з перезвуком *ü* > *i*, що мають пізню хронологію: власне, перший приклад відносять до XIV ст., а решту – до XVI-XVIII ст. (Мирчев 1963: 128), пор. ще сучасне діал. *lǐb'ъни* поряд із *lǔbene* ~ *lǔbja* 'любити'; ЭС-СЯ 15: 169). Пор.:

а) у чеських і близьких до них моравських говірках зміну короткого й довгого *u* після м'якого приголосного в *ü*, котре після делябіалізації перейшло в *i*, як у прикладах типу *z litěho* (= *z litěho*) чи *brzicho* (= *břicho*), XIV ст. (Селищев 1941: 95); аналогічне явище зафіксоване в діалектах помор'ян: *litosc* (варіантне до *latosc*) < псл. **l'utostъ*, *vitro*, *jitro* < псл. *jutro (Łorentz 1958-1959 I: 162, 163);

б) нормативну реалізацію псл. *ě* як *i* (іноді як *e*) у чехів, словаків, українців, а також приклади рефлексів *ě* > *i* в одній із російських говірок колишньої Владимирської губернії (*лѣта*,

xatíl, nít при випадках типу *ниѣт, риѣчка, биѣльй* та ін. з дифтонгом (див.: Гвоздев 1948: 52) < псл. < **lěto, *xotěľь*, д.-рус. нѣтъ; останню форму наведено за: Фасмер III: 67; дифтонг тут може мати вторинний характер, сягаючи довгого закритого *i* < д.-рус. ѣ < псл. *ě*), у давньоновгородському діалекті давньоруської мови (фіксується на межі XII-XIII ст.) (Зализняк 1995: 57) і сербсько-хорватському ареалі (ікавська реалізація *ě*).

Такому висновку, на наш погляд, не суперечить факт асинхронності протікання однакових звукових змін у грецьких (раніше) і західних (пізніше) слов'ян (у чехів зміна *ǐ* > *i* в пам'ятках фіксується з XIV ст.; пор. ще думку О.М. Селищева про різну хронологію вказаного явища в різних групах слов'янських мов (Селищев: 95, 96) і зауваження Ф. Лоренца про наявність *u* після *l* у прикладах типу *litosc* у старих документах (Łorentz 1958-1959 I: 162)). Саме так, оскільки тут маємо на увазі *різночасову активну реалізацію давніх фонетичних закономірностей, що стабілізувались у межах одного праслов'янського діалектного угруповання (було одним із компонентів, з яких у майбутньому формувались північнослов'янські мови)*. Процес стабілізації, вірогідно, відбувався ще на території прабатьківщини напередодні розселення слов'ян, унаслідок якого означена група діалектів диференціювалась: частина її носіїв мігрувала на Балкани, в Грецію, частина вирушила в іншому напрямку – на територію Чехії, Словаччини, Польщі.

Отже, судячи з топонімії, зафіксованої в грецьких джерелах, існує значна ймовірність того, що в мовленні частини слов'ян, які заселили Грецію, ці фонетичні риси вже були присутні, будучи перенесеними з території прабатьківщини (сумнівно, щоб це були місцеві інновації). Потенційно аналогічні фонетичні зрушення **u (ǐ) > i*, діалектна вимова давнього *ě* як *i* вже могли бути наявними в ідіомах іншої гілки згаданого діалектного угруповання, проте проявляються вони лише в добу існування самостійних західнослов'янських мов. Такий стан не означає інноваційного, пізнього характеру згаданих явищ та їхнього випадкового збігу з балканськослов'янськими (на території Греції): вони могли здавна функціонувати в деяких давніх західних ідіомах Славії саме як *діалектні* артикуляційні тенденції й відзначитися в документах лише після того, як вийшли за межі свого вузького осередка, поширюючись на інші. Це не дивно: адже пам'ятки часто обмежено фіксують діалектні особливості, лишаючи осторонь багато локальних мовних рис протягом тривалого періоду. Значить, "дописемне" існування розглянутих явищ припинилось після їхньої активізації, набуття значного розмаху.

Таким чином, в обох ареалах ці процеси могли бути достатньо архаїчними, різниця між ними полягає в часі їх поширення на нові області, тобто в моментах, коли вони стають помітними (це зумовлюється різними причинами). І між цими моментами в зоні слов'янських ідіомів Греції (фіксується раніше) та західнослов'янській (фіксується пізніше) існує значна відстань. Узгальнюючи все сказане вище, вважаємо логічним стверджувати, що в даному випадку *питання не в давності самих розглянутих явищ, а в давності процесу їхньої активної реалізації*.

Реліктовий (праслов'янський) характер делябілізації *ǐ > i* після м'якого приголосного чи сонанта не викликає сумнівів: вказаний процес – своєрідний „рецидив”, який у межах *частини праслов'янського ареалу* фактично по-новому відтворює більш давнє явище, що пережили *всі ранньопраслов'янські діалекти* в період становлення власне слов'янської фонетичної системи на базі індоєвропейської. Це перехід індоєвропейських голосних заднього ряду в голосні переднього після *i* (псл. *j*), пор.: *ǐ > *i (псл. *šiti 'шити' ~ лит. *siūti*) (див.: Селищев: 96) (тобто з і.-е. **siū-*), *ǐ > *i (псл. *otjьnъti se < **otjьt-* 'прийти до тями; опинитися'; праформи наведено за (Варбот 1984: 124)). Як приклад близької аналогії такої циклічності в еволюції слов'янської фонетики (повернення до колишнього фонетичного стану) згадаємо ситуацію із законом зростаючої гучності, що зумовив існування тільки відкритих складів на базі індоєвропейських закритих. Згодом, унаслідок дії процесу занепаду редукованих у слабкій позиції, у слов'янських мовах історичної доби знову з'явилися закриті склади.

Що стосується прикладів давнього функціонування явищ, які традиційно вважаються достатньо пізніми, пор. ранній результат йотації зубних (типу *d' > j* у слвн. *med'a > teja*, що вважається спільнослов'янською інновацією доби VIII ст. н. е. (Логар 1971: 356); див. ще тезу А. Мейє (1951: 77) щодо відносно пізньої хронології зміни сполук *tj, *dj, представлені у слов'янському імені IV ст. гех *Boz* (король антів у Йордана) = ранньослов'янському *vožь чи *vožь < *vodjь 'вождь' (Трубачев 2003: 13).

2. Відсутність епентетичного *-l-*, що мало би розвинути на базі давніх сполук губного плюск *j* (пор. випадки типу *Зѣмѣля* (Епір, Превеза) ~ д.-болг. *земля* (Vasmer 1941: 62)), може

свідчити не тільки про архаїку форм із цією фонетичною рисою, але й про стан, аналогічний тому, що знаходимо в західнослов'янському ареалі, де *l-epentheticum* у групах *bj, pj, mj, vj* так і не розвинувся (*j* не еволюціонував у самостійну артикуляцію). В такому разі *ι* у наведених нижче прикладах може вказувати на присутність після лабіального лише нечіткого призвука, близького до *j* (власне, його невиразність і стала причиною непослідовного відображення його на письмі):

Λεπιανά і **Λιπιανά** (Евританія) = слов'ян. **Lipjane* (~ схв. *Lipljani*, чес. *Lipany* – місцеві назви); **Δούπιανη** (Евританія) ~ схв. *Dupljane, dúplja* ‘порожнина всередині дерева’; **Σέρβιανά** (Аркадія) = **Srbjane* та ін. поряд із формами типу **Σέρβλοι**, **Σερβλιά**, (τά) **Σέρβλια** = **srbja (zemja)* (Vasmer 1941: 83, 89, 295-296), **Δροβιανή** (В. Георгієв (1958: 327) прочитує як болг. *Дръвяни*) поряд із **Δουρβουλιανά**, VI ст. – укріплення в Дарданії = **Дървлане** (~ *дърво*). Перше, ймовірно, відновлювати як **Dr̥vjane ~ *dr̥vo* ‘дерево’, ‘дрова’ (ЭССЯ 5: 141-142).

Аналогічну картину репрезентують ойконіми, похідні від слов'янських особових назв: **Γοστόμι** (Епір, обл. Янинська, округ Венцький) (Гильфердинг: 288: прочитує як *Гостимы*) = псл. **Gostomjь*, пор.: **Gostome* – географічна назва в помор'ян (Łorentz 1958-1959 II: 48), укр. *Гостомель, Hostoml* (Київ. губ.), рос. *Гостомля* (Кур. та Орл. губ.) – населені пункти (Vasmer RGN II: 524) – посесиви на *-j-* від усіченого (двоосновного) антропоніма **Gostomь* (другий компонент – основа типу *-mьrь, -mirь, -milь* або *-myslь*). Сюди ж відносимо й варіантне макед. **Γοστήμι** < **Gostimjь* (< **Gostimь*) ~ чес. *Hostim*, пол. *Gościmin* – місцеві назви (докладніше див.: Vasmer 1941: 181), **Γόστιμες** – топонім, що також прочитують як **Gostimjь* (Malingoudis 1981: 46). Очевидно, до прикладів зазначеного типу належать і **Βητουμά** (Фессалія), котре прочитують як слов'ян. **Vytomjь* < **Vytomь* і порівнюють із пол. *Wytom* – топонім. Така ж ситуація і з місцевими назвами **Βούταμον**, **Βούταμα** (Лаконія), що фонетично теж відповідають пол. *Wytom*. Його відмінювання (loc. w *Wytomiu*) дозволяє передбачати закінчення *-iow* і для балканських форм, однак відповідна назва відсутня в південних слов'ян, тому таке зіставлення видається М.Р. Фасмеру сумнівним; **Νεστράμιον** (Македонія, Флорина) ~ болг. *Несрам, Нестрам*; **Ρανίσλαβ** (Македонія, Пелла), що зіставляється з *Ronislavci* (певно, йдеться про **Ronislav-jь*; уточнення наше. – О.І.); **Μωρόσκληρον** (Акарнанія) < **Miroslavjь* (Vasmer 1941: 87, 165-166, 194, 200, 244). Зрозуміло, південнослов'янські форми з йотом після губного на зразок макед. діал. *dropja* ‘(дикий) гусь’ (< **dropьtu, -ъve*; ЭССЯ 5: 126) і под. не належать до цієї групи слів, оскільки мають достатньо пізню хронологію.

3. Особлива група форм, що маніфестують специфічний розвиток формули *tert > terət > teret* в окремих діалектах давніх слов'ян Греції: **Βερεστιά**, **Βεριστιά** (р-н Трифолі) = **Berstьje* чи **Brěstьje ~ *berstьь* ‘берест’ (М.Р. Фасмер відзначає тут вокалізм *-ere-*, проте не зупиняється на цьому факті детальніше, обмежуючись лише констатацією) (Vasmer 1941: 146) < **Berəstьje*; назва гірського проходу **Βερεγάβων** (територія племені *Sēveri*), пор. “*ἀπότης ἔμπροσθεν κλεισούρας Βερεγάβων*”, в іншому контексті – **Βεριγάβων** (прочитували як болг. *Берегава* ~ слов'ян. *brěgь* чи *Verigava* ~ слов'ян. *veriga* ‘ланцюг, кайдани’ і виділяли формант *-ava*) (Duridanov 1960: 99-100) < **Berəg-ava* (< **Berg-ava ~ *bergьь* ‘берег, підвищення’).

Названі приклади мають рудиментарний характер, вочевидь, репрезентуючи слід діалектів, які належали до тієї ж гілки праслов'янських ідіомів, продовженням котрої виступають і наріччя давніх східних слов'ян (пор. картину зміни в них *tert > terət*, як, наприклад, у **berazā > береза*, яку запропонував Х. Шустер-Шевц (2003: 82)). Процес розвитку *tert > terət*, певно, розпочався ще на території слов'янської прабатьківщини (ареалу, де слов'яни сформувались як етнос, і з якого почалося їх розселення), тому такі структури слід розглядати як перенесені з неї. Можливо, епіцентром цього явища була Паннонія (за версією О.М. Трубачова – частина ареалу прабатьківщини слов'ян), де реєструється аналогічний розвиток формули *tolc*, пор. *Colapis, Κόλαπις* – потамонім (його етимології присвячена відповідна література) < первісного псл. *Kolapa* (наступна стадія розвитку **Kolpa*). Отже, маємо той самий механізм, що реконструюється як *tālət > tolət* у Х. Шустера-Шевца (2003: 79). На нових землях (Греція) носії названих структур розчинились серед інших слов'ян (більшості), у мовленні яких „нормативними” були форми типу *trēt*. Цим і пояснюється атавістичний характер топонімів із *terət*.

4. Результати йотації зубних як у північних слов'ян або як у сербсько-хорватському та словенському (лише стосовно *tj*) ареалах. Пор., з одного боку, форми на зразок: **Τζάτζαλη** = *Čěžal* (< **Čědjalь*); **Τσοῦζος** = *Čužь* (< **tjudjь* ‘чужий’; із зауваженням про розвиток псл. *tj, dj* не як у болгар); **Ραδοβίτσι** = *Radovižь* (< *Radovidьь* + *-jь*); **Λιμποβίτσια** = **Liboviž'a* (< **Libovidja*) – утворення на *-ja* від *Libovidьь* (< *Ljubovidьь* ~ серб. *Љубовиђа*, пол. *Lubowidza*, чес. *Liboviž*, рос. *Любовишка* – місцеві назви)

(Malingoudis 1981: 27, 29, 63); **Μέβδεζα, Μέγβεζα, Μέβγεζα** (Епір, Яннина) = *medvēdǵь, тобто *Medvēžda (тут логічніше бачити вторинне *Medvēža; уточнення наше. – О.І.); **Γαρζενίκος** (Аркадія) = слов'ян. *Gordjēnikь (швидше – *Gordjanikь з суфіксом *-jan-*, варіантне ж *-ēn-* представлено в **Γαρδενίκια**, наведено поряд із **Γαρζενίκος** без коментаря щодо структури; уточнення наше. – О.І.); **Πέτσιανη** (Македонія, Козані) ~ схв. *Pečani* – топонім, *pēč* 'піч' (Vasmer 1941: 4, 151, 186). Сюди ж і **Βελέτσικον** (Фессалія, Ларисса), яке тлумачать у зв'язку зі слов'ян. *veletь 'велетень' (пор. укр. *велет*, рос. *велет* 'т. с.', схв. *Veleta*, західнослов'ян. (pl.) *Veletabi* – оніми) (Vasmer 1941: 99). Його структура дозволяє констатувати тут *Veletjь – м'який варіант відмінювання *ǵ*-основ (із пізнішим словотвірним нарощенням), тобто результат його еволюції як *Veletь або *Veletь.

Звукове значення **тс** і **ζ** тут важко кваліфікувати однозначно, оскільки вони можуть передавати як *č, č'* і *ž*, так і *c, z* (Ф. Малінгудіс (Malingoudis 1981: 63) бачить у таких формах результат *ž*, З. Голомб (Gołab 1989: 21) у назві **Γαρζενίτσα** також вбачає розвиток *dj* > *žž* > *ž*). Проте ці графеми точно не можуть передавати *št, žd* (як рефлекси *tj, dj* болгарського типу), *dž'* (*dj* сербсько-хорватського типу) і *j* (*dj* словенського типу), оскільки тоді очікувалися б сполуки графем **ст, сд, втс, тс** або **γ**.

З іншого боку, пор. назви з варіантним трактуванням сполук *tj, dj*: **Κορύστιανη** (Епір, Яннина) = *Koryštane (< *Koryštiane); **Ραδοβίτσι, Ραδοβίσιδι** (Македонія, Козані) = *Radoviždь (adj. на *jь* від антропоніма *Radovidь); **Γκράσдени** (Македонія, Флорина), що розглядається як слов'ян. *Graždino*; **Ραδιγκόσδη** (Македонія, Флорина), яке дає можливість передбачати тут д.-болг. *Радигождь (Vasmer 1941: 38, 186, 191, 195). Назву **Γκράσдени**, вважаємо, логічніше трактувати як *Graždane (< *Gordjane ~ *gordь 'місто', 'огорожа'). Поряд із формами обох згаданих типів існують і такі, що демонструють архаїчну фонетичну структуру, що існувала ще до виникнення результатів йотації, пор. сполучення *tj* у **Κορύστιανη** (Епір, Яннина) = *Koryštiane (Vasmer 1941: 38).

5. Збереження сполуки *dl* (особливість західнослов'янських мов і деяких говірок словенської): **Γουρύλανα** – слов'янське поселення в Яннинській області, округ Арта (прочитується як *Гуряне, Горяне*), **Σέγλανη** (*Селяне*) – слов'янський населений пункт у Делвинській області, округ Делвіно (Макушев 1871: 158) < *Gьrdlěne (< *Gьrdlo – образне використання в топонімії соматичного терміна), *Sedlěne. Точніше, тут відображені діалектні варіанти **Gьrgl'ane*, **Segl'ane*, де *dl* реалізувалось подібно до *dl* у давньоопсковському наріччі (воно демонструє серію ознак, спільних із західнослов'янськими мовами), пор. *ѣгла, егла* 'ялина', *мочигло* 'болото' (Зализняк 1995: 38, 40), і в польських та кашубських говірках. На противагу фонетичній ситуації, законсервованій у цих онімах, пор. прояв іншого, регулярного для мовлення грецьких слов'ян, трактування псл. *dl* як *l* – **Γκέρλιανη** (Македонія, Флорина) = *Grьljane ~ *grьlo 'горло, горлянка' (Vasmer 1941: 190).

Вірогідно, аналогічний фонетичний стан репрезентують форми типу **Σέλλ(λ)ος** (Евританія), **Σελλᾶ** (поряд із **Σελαῖ**), **Σελλιᾶνα** (Ахая), що прочитуються як слов'ян. *selo, Seljane*, порівнюються зі слвн. *Sela, Selo* (Vasmer 1941: 84, 138). За **λλ** тут також приховане псл. *dl*, тобто **Sedlo, *Sedla, *Sedlěne*. Асиміляція *dl* > *ll* (**λλ**) відбулась уже на грецькому ґрунті, пор. ще аналогічну трансформацію тут рефлекса *i*-*e*. *sedlěne-s > ***Ἐλληνης** (Трубачев 2004: 339).

Так само, як і приклади розвитку *tert* > *terət*, названі форми цієї категорії мають рудиментарний характер.

Отже, узагальнюючи все викладене вище, зазначимо, що не всі топоніми Греції відбивають норми мовлення того місцевого слов'янського населення, яке можна вважати предками сучасних болгар і македонців. Досить імовірно, що частина місцевих назв, з огляду на певні риси, належала іншій праслов'янській діалектній групі, близькоспорідненій північним слов'янам. Це означає, що в межах ареалу, в якому відбувалося формування слов'ян як етносу, назване угруповання складало частину діалектного масиву, до якого належали предки східних і західних слов'ян. Під час колонізації нових територій певна частина носіїв цих діалектів прийшла на Балкани з іншими слов'янськими племенами і, виявившись у меншості, була асимільована ними в мовному відношенні. Таким чином, місцевий слов'янський конгломерат демонструє риси, що, з одного боку, поєднують його з болгаро-македонською гілкою південнослов'янських мов, а з іншого – з північнослов'янськими ідіомами. Збереження слідів колишньої неоднорідності стало можливим, певною мірою, завдяки тому, що після переселення слов'ян на нові землі вони фактично ізолювались від інших слов'янських груп і досить довго розвивались в еліністичному оточенні, яке з часом, певно, стало бар'єром для інших великих слов'янських потоків, здатних змінити місцеву

мовну ситуацію (перемішати ідіоми, створивши нову діалектну карту). Відповідно, Slavica Греції не зазнавала істотних змін зовні, проте розвивалася завдяки контактам і переінтеграції слов'янських ідіомів усередині цієї території, і цей чинник привів до формування в грецькому ареалі особливого слов'янського наріччя (чи їх групи), яке мало свої особливі риси.

На завершення додамо, що версія про близьку спорідненість частини грецьких слов'ян із північними знаходить підтримку в одному свідченні Ласкаріса Кананоса, який в описі мандрів по Північній Німеччині (1412-1418 рр.) згадує слов'ян поблизу від Любек (регіон, який називають Σθλαβονία) і зазначає, що на основі їх мови ілюструється гіпотеза про походження пелопоннеських слов'ян із цих балтійських (германських) (Gołab 1989: 10), тобто західних. Ми не маємо докладнішої інформації про цей епізод, однак очевидно одне: мандрівник помітив у мовленні німецьких слов'ян якісь специфічні риси, аналоги яким він знаходив (з усього відомого йому) лише у слов'ян Пелопоннесу.

Список літератури

- Белецкий А.А.
1980а Названия рек Греции // Античная балканистика: Этногенез народов Балкан и Северного Причерноморья. Лингвистика, история, археология. Предварительные материалы: Тезисы докладов. – М., 1980а. – С. 7-8.
- Белецкий А.А.
1980б Славянская топонимия Греции // Перспективы развития славянской ономастики. – М., 1980б. – С. 266-273.
- Білецький А.О.
1966 Слов'янська топонімія Греції // Повідомлення Української ономастичної комісії. – К., 1966. – Вип. 1. – С. 13-24.
- Варбот Ж.Ж.
1984 Праславянская морфология, словообразование и этимология. – М.: Наука, 1984. – 255 с.
- Гвоздев А.Н.
1948 Заметка о говоре с. Тихонова б. Ягодинской волости Судогодского уезда Владимирской губернии // Бюллетень диалектологического сектора Института русского языка. – М.; Л.: Изд-во АН СССР, 1948. – Вып. II. – С. 52-54.
- Георгиев В.
1958 Най-старите славянски имена на Балканския полуостров и тяхното значение за нашия език и нашата история // Български език. – София, 1958. – Год. VIII. – Кн. 4-5. – С. 21-342.
- Заимов Й.
1967 Заселване на българските славяни на Балканския полуостров. Проучване на жителските имена в българската топонимия. – София: БАН, 1967. – 345 с.
- Зализняк А.А.
1995 Древненовгородский диалект. – М.: Языки русской культуры, 1995. – 720 с.
- Логар Т.
1971 Каринтийские (корошские) словенские диалекты как факт исторического единства словенцев, живущих по обе стороны Караванского хребта // Исследования по славянскому языкознанию: Сб. в честь шестидесятилетия проф. С.Б. Бернштейна. – М.: Наука, 1971. – С. 354-359.
- Макушев В.
1871 Исторические разыскания о славянах в Албании в средние века. – Варшава, 1871. – 323 с.
- Мейе А.
1951 Общеславянский язык / Пер. и примеч. проф. П.С. Кузнецова. Под ред. проф. С.Б. Бернштейна. – М.: Изд-во иностр. лит., 1951. – 491 с.
- Мирчев К.
1963 Историческа граматика на българския език. – София: Наука и изкуство, 1963. – 274 с.
- Нерознак В.П.
1974 Славянская топонимия в Албании и Греции // Исследования по топонимике: М-лы топонимической комиссии / Под ред. Е.М. Поспелова и Н.В. Подольской. – М., 1974. – С. 5-11.
- Селищев А.М.
1941 Славянское языкознание. – М.: Учпедгиз, 1941. – Т. I (Западнославянские языки). – 463 с.
- Селищев А.М.
1978 Славянское население в Албании (репринт). – Cologne; Vienna: Böhlau Verlag, 1978. – 303 с.
- Трубачев О.Н.
2003 Этногенез и культура древнейших славян. Лингвистические исследования: Изд. второе, доп. – М.: Наука, 2003. – 489 с.

- Трубачев О.Н.
2004 Из исследований по праславянскому словообразованию: генезис модели на *-ěninъ*, **-janinъ* // Трубачев О.Н. Труды по этимологии. Слово. История. Культура. – М., 2004. – С. 327-340.
- Шустер-Шевц Х.
2003 Славянская метатеза плавных и процесс дезинтеграции праславянского // Вопросы языкознания. – 2003. – № 1. – С. 78-91.
- Δελτόπουλος Γ.
1965 Τὰ σλαβικά τοπωνύμια στὴν Ἑλλάδα // Ἐπι Θεωρησι Τέχνης. – 1965 (Αὐγουστος). – Τ. 127. – S. 57-62.
- Duridanov I.
1960 Zur alten slavischen Toponymie Bulgariens // Zeitschrift für slavische Philologie. – Heidelberg, 1960. – Bd XXIX / 1. – S. 91-102.
- Gołąb Z.
1989 The language of the first Slavs in Greece: VII-VIII centuries // Прилози. – Скопје, 1989. – С. 5-46.
- Lorentz F.
1958-1959 Gramatyka pomorska. – Wrocław, 1958-1959. – Т. I-II.
- Malingoudis Ph.
1981 Studien zu den slavischen Ortsnamen Griechenlands: 1. Slavische Flurnamen aus der messenischen Mani. – Wiesbaden, 1981. – 192 s.
- Malingoudis Ph.
1983 Zu slawischen Mikrohydronymie der S.W. Peloponnes // Geografia Nazewnicza. – Wrocław etc., 1983. – S. 71-83.
- Miklosich F.
1927 Die Bildung der slavischen Personen- und Ortsnamen. – Heidelberg, 1927. – 354 s.
- Vasmer M.
1941 Die Slaven in Griechenland. – Berlin, 1941 (= Abhandlungen der Preussischen Akademie der Wissenschaften. – 1941. – Nr. 12). – 350 s.
- Zaimov J.
1965 Die bulgarischen Ortsnamen auf *-ist-* aus **-itj-* und ihre Bedeutung für die Siedlungsgeschichte der Bulgaren in den Balkanländern // Балканско езикознание. – София, 1965. – IX / 2. – S. 5-80.
- Zaimov J.
1980 Bulgarische geographische Namen als Quellen der bulgarischen Sprachgeschichte // Балканско езикознание. – София, 1980. – XXIII / 2. – S. 13-18.

Джерела

- Гильфердинг – *Гильфердинг А.* История сербов и болгар // *Гильфердинг А.* Собрание сочинений. – СПб., 1868. – Т. I. – 300 с.
- ЭССЯ – Этимологический словарь славянских языков: Праслав. лекс. фонд / Под ред. О.Н. Трубачева. – М., 1974-2007. – Вып. 1-33.
- Фасмер – *Фасмер М.* Этимологический словарь русского языка / Пер. с нем. и доп. О.Н. Трубачева. – М., 1986-1987. – Т. I-IV.
- Vasmer RGN – Russisches geographisches Namenbuch / Begr. von M. Vasmer. – Wiesbaden, 1962-1980. – Bd I-X.